

COEDIG ROMÂNĂ 2019/2020

GHEORGHE SĂSĂRMAN

CUNOAŞTERE
SI CREDINTĂ
LECTURI PARALELE

NEMIRA

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	5
1. TERMINOLOGIE	13
2. PRIVIRE ÎN URMĂ	23
2.1. Ce a fost mai întâi?	23
2.2. O lume plină de violență.....	29
2.3. De la Avicenna la Giordano Bruno	35
2.4. „E pur si muove“	43
2.5. <i>De tribus impostoribus</i>	52
2.6. „Raționalizarea“ religiei	55
2.7. Testamentul abatului Meslier	59
2.8. Veacul <i>Enciclopedie</i>	64
2.9. Iluminismul și credința	67
2.10. Idealurile Revoluției Franceze	76
2.11. Emanciparea definitivă a științei.....	80
2.12. „Moartea lui Dumnezeu“	87
2.13. Sfârșitul certitudinilor?	97
2.14. O situație de pat	108

3. ARGUMENTE PUSE FAȚĂ-N FAȚĂ	115
3.1. Ca sunetul și lumina	118
3.2. Felurite credințe	125
3.3. Limitele cunoașterii raționale	130
3.4. Facerea lumii	137
3.5. Principiul antropic	150
3.6. Evoluționismul versus „Intelligent Design“	161
3.7. Enigmele vieții	170
3.8. „Jocul Vieții“	179
3.9. Omul ca încununare a Creației	186
3.10. Teodiceea – perpetua dilemă	208
3.11. Liberul-arbitru	215
3.12. Simțul moral	226
3.13. Care etică este... cea mai morală?	233
3.14. Teoria și practica	245
3.15. Religiile, între iubire și ură	255
3.16. Fanatism, fundamentalism, nazism, comunism	270
3.17. Biblia, filologia și arheologia	282
3.18. Avatarurile Noului Testament	312
4. ÎNCHEIERE	333

ANEXE

<i>Indice de persoane (cu date biografice)</i>	357
<i>Bibliografie</i>	401
<i>Sursa citatelor și alte referințe bibliografice</i>	411

1

TERMINOLOGIE

Sunt precizați unii termeni mai importanți din cuprinsul cărții.

De ce e greu de definit noțiunea de religie și care sunt ipostazele ei.

Despre animism, politeism și monoteism, dar mai ales despre diferențele raportări la credință – teism, deism, panteism, agnosticim, ateism; de câte feluri poate fi ateismul și de ce agnosticismul este repudiat atât de către teiști, cât și de către atei.

Întrucât se întâmplă ca unele neînțelegeri sau chiar controverse să aibă ca punct de plecare sensurile diferite atribuite acelorași cuvinte, dar și pentru a restrânge pe cât posibil confuziile sau interpretările divergente – fiind totodată conștienți de imposibilitatea de a le exclude pe deplin – să începem cu încercarea de a preciza termenii mai importanți pe care îi vom întâlni în paginile următoare; desigur, nu inventând ceva cu totul nou, ci preluând, fără a cita de fiecare dată sursele, înțelesuri asupra căror pare să se fi ajuns la un anume consens. Poate cel mai greu de definit în această accepție este însăși noțiunea de *religie*: există abordări nenumărate, s-au scris chiar tomuri întregi, fără să se fi căzut de acord asupra unei definiții unice și atotcuprinzătoare, și nici măcar etimologia cuvântului nu este întru totul elucidată. Dificultatea principală

deurge din marea diversitate a fenomenelor subsumate acestei noțiuni, din variabilitatea în timp a acestora, dar și din multitudinea abordărilor, de pe poziții diferite, nu o dată diametral opuse, unele concentrându-și atenția asupra conținutului, iar altele interesându-se mai ales de rolul religiei. Este semnificativ, de pildă, că într-un dicționar specializat^[8], în paginile căruia sunt prezentate religiile mai importante ale lumii, religia ca atare nu este definită, nici măcar în cele două *Introduceri*, purtând amândouă titlul *Religia ca sistem*. Citez din cea de a doua *Introducere*:^a „Ce este religia? De ce oamenii raționali, practici, o adoptă încă? De ce toate religiile umanității, din toate timpurile, prezintă asemănări frapante între ele? De ce mituri și ritualuri neînrudite genetic au intrigi narative și succesiuni rituale similare? Toate acestea par niște întrebări naive și prin urmare niciun savant serios, după o îndelungată pregătire filologică și în istoria religiilor, nu ar îndrăzni să și le pună vreodată.”^[9] Fie-ne aşadar îngăduit (chiar dacă eu nu fac parte din categoria menționată) să renunțăm la a spune aici „ce este religia”, consolându-ne totuși cu definiția ei din *wikipedia*^b: „credința în supranatural, sacru sau divin, și codul moral, practicile de ordin ritual, dogmele, valorile și instituțiile asociate cu această credință”^[10]. Evident că următorul pas logic ar fi să definim ce este supranaturalul, sacrul, divinul etc.; întrucât există riscul eșuării în vreun cerc vicios, sau al unei reacții în lanț, fără sfârșit, eu zic să ne mulțumim cu observația de bun-simț că *supranaturalul* este ceea ce se situează în afara naturii așa cum o percepem prin simțuri, în afara fenomenelor și legilor ei așa cum le descriu științele naturii.

Mai utilă pentru demersul de față pare o categorisire a religiilor după obiectul credinței. Se vorbește astfel despre animism, politeism, monoteism – uneori în sensul fazelor unei evoluții istorice, concept

^a Conform notei editurii, este vorba despre *Introducerea la edițiile americane ale Dicționarului*.

^b Știu: citând o enciclopedie controversată, măresc vulnerabilitatea prezentei cărți față de critica academică; acceptând riscul, voi recurge totuși în mod repetat la informația, accesibilă în internet, oferită de această operă de inteligență și râvnă colectivă.

nu unanim acceptat astăzi. Dacă în *animism* chiar obiectelor și fenomenelor naturii li se atribuie un „suflet”, fără să fie vorba de zeități propriu-zise, *politeismul* inaugurează credința într-o multitudine de zei, fiecare cu atribuțiile lui, grupați ierarhic și asociați nu o dată în tabere potrivnice; cu un pas mai departe, *monoteismul* se rezumă în principiu la cultul unei divinități unice. Religii politeiste tipice au fost cele din Vechiul Egipt, Mesopotamia, antichitatea greco-romană; unii identifică în hinduism o treaptă intermediară între politeism și monotheism, zisă *henoteism* sau *monolatrie*, unde pe lângă un zeu suprem sunt tolerate și zeități de ordin secund. Apariție încă efemeră sub domnia faraonului Amenhotep al IV-lea^a, monoteismul s-a impus abia prin religia mozaică^b, iar apoi prin creștinism^c și islam^d; toate trei își au rădăcinile în *Vechiul Testament* și se numesc religii avraamice/abrahamice, după patriarchul biblic Avraam/Abraham^e, pe care toate trei îl venerează.

Există pentru unii temeiuri de a pune la îndoială autenticitatea monoteistă a creștinismului, fie din pricina dogmei referitoare la Sfânta Treime, fie datorită pleiadei de sfinți care – în cultul ortodox și mai ales în cel catolic, cu un loc aparte acordat venerării Fecioarei Maria – alcătuiesc un veritabil panteon: „Si tocmai ramura romano-catolică a

^a Cultul unicului zeu Aton, introdus de acest faraon, prilej cu care el și-a schimbat numele în Akhenaton, nu i-a supraviețuit: urmașul său, Tutankhamon, a revenit la vechea religie politeistă.

^b Întemeiată conform tradiției biblice de către profetul Moise, care i-ar fi eliberat pe evrei din robia egipteană și, în drum spre Canaan, ar fi primit pe muntele Sinai, direct de la Dumnezeu, *Tablele Legii*: „Si Domnul a scris pe table cuvintele legământului, cele zece porunci.“ (*Exodul*, XXXIV, 28)

^c Religie reunind catolicii, ortodocșii și protestanții, întemeiată pe învățătura preicatorului Iisus din Nazaret, aşa cum este aceasta redată în canonul *Noului Testament*; e religia cu cel mai mare număr de credincioși.

^d Religie întemeiată de către Mahomed (570–632), fiul unui negustor arab din Mecca, căruia Îngerul Gabriel i-ar fi dictat *Coranul*, carte sacră a musulmanilor; este a doua religie, după numărul credincioșilor.

^e Conform tradiției biblice, adorarea lui YHWH (Iahwe, Iehova) ca unică divinitate ar fi început prin legământul încheiat de acesta cu Abraam/Avraam/Abraham (*Geneza*, XVII, 1–8).

creștinismului amplifică flirtul continuu cu politeismul în direcția unei inflații neînfrâname. Sfânta Treime este extinsă [...] prin Maria, «Regina Cerului», care în toate afară de nume e o zeiță și, ca destinatară a rugăciunilor, stă îndată după Dumnezeu, pe locul al doilea.^[11] Pe de altă parte, există și religii greu de încadrat în categoriile amintite, nefiind dedicate unor zeități propriu-zise; este, printre altele, cazul budismului^a și al daoismului^b.

În general, credința într-o divinitate supremă, atotputernică, omniprezentă și omniscientă, creatoare a universului, dar care totodată pedepsește păcatul și răsplătește virtutea, intervenind permanent în mersul lumii și eventual făgăduind mântuirea sufletelor într-o viață viitoare, credință proprie mai ales religiilor monoteiste, e desemnată prin termenul de *teism*. *Deismul* postulează și el existența unui demiurg transcendent, autor al Genezei, dar care, spre deosebire de dumnezeul personal al teismului, odată universul creat și legile lui stabilite, lasă lumea să se desfășoare în virtutea acestor legi și nu se mai interesează deloc de soarta celor care o populează. Deismul nu fundamentează vreo religie, ci e „doar“ o concepție despre lume; l-au cultivat liber-cugetători precum John Locke, Gottfried Wilhelm Leibniz, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau sau, dintre părinții fondatori ai Statelor Unite ale Americii, Benjamin Franklin, Thomas Paine, Thomas Jefferson. Atât teismul, cât și deismul țin îndeobște de *dualism*, viziune care face distincție netă între divinitate și natură, între creator și creat, între suflet și trup. *Panteismul*, concepție *monistă*, vede natura însăși ca manifestare a divinității, fără a le diferenția: demiurgul și lumea sunt unul și același lucru, Dumnezeu se regăsește în fiecare grăunte de nisip și în fiecare strop de apă, și

^a Religie întemeiată de Siddhartha Gautama (Buddha Shakyamuni) (563?-483? i.e.n.), personaj cu o biografie în bună măsură învăluită în legendă; a treia mare religie, în ordinea numărului de adepti.

^b Religie întemeiată pe învățărurile a doi înțelepți chinezi, Lao Zi (sec. VI i.e.n.) și Zhuang Zi (sec. IV i.e.n.).

în fiecare celulă vie; Plotin, Giordano Bruno^a, Baruch Spinoza sunt reprezentanți de seamă ai panteismului – iar mai aproape de zilele noastre, Albert Einstein, care scria: „Conceptul meu de Dumnezeu îl constituie convingerea, legată de o simțire profundă, într-o rațiune superioară care se manifestă în lumea perceptibilă; în exprimare curentă, el poate fi aşadar denumit «panteist» (Spinoza).”^[12] Pentru Arthur Schopenhauer, totuși, panteismul nu e decât „forma nobilă a ateismului“.

Unii cugetători sunt de părere că la întrebarea dacă există sau nu Dumnezeu (sau, în general, un spirit superior, o entitate transcedentă) nu se poate da un răspuns; această poziție poartă numele de *agnosticism* și este exprimată fie ca imposibilitate de principiu („nu vom ști niciodată“: *agnosticism tare*), fie ca limitare personală sau istorică („nu știu“, „nu se știe deocamdată“: *agnosticism slab*, cu o variantă *apatică*: „mi-e totuna, nu-mi pasă“); ea a fost formulată, referitor la zei, încă de unii filosofi presocratice, ca Protagoras, dar paternitatea termenului îi aparține lui Thomas Henry Huxley și se pare că mulți oameni de știință se socotesc mai curând agnisci.

La extrema opusă față de teism se află *ateismul*, concepția care refuză credința în Dumnezeu – fie limitându-se la a nu crede (ateismul *slab* sau *negativ*), fie afirmând inexistența divinității în mod explicit (ateismul *tare* sau *pozitiv*), sau chiar militant (*antiteism*). Din altă perspectivă, Joachim Kahl distinge ateismul *nostalgic* (care „jelește după credință pierdută“), de cel *iconoclast* (care „vrea să facă *tabula rasa*“ cu religia, combătând-o cu zelul unui „Mare Inchizitor“) și de cel *matur* (situat „în relație critic-productivă cu religia, componentă principală a moștenirii culturale“)^[13]; bineînțeles că Joachim Kahl se plasează pe sine printre adeptii variantei mature. Ar mai fi de menționat aici *noul ateism* (reprezentat de Richard Dawkins, Daniel C. Dennett, Sam Harris, Christopher Hitchens, Victor J. Stenger, Michel Onfray,

^a Socotit eretic de către Inchiziție, Giordano Bruno a fost condamnat la moarte și ars pe rug; în anul 2000, o comisie a Vaticanului a admis că executarea lui a fost nedreaptă, dar nu l-a reabilitat.